

บทที่ 4

ยุคจารีตประเพณี

การศึกษาวาทกรรมความงามของสตรีไทยในยุคจารีตประเพณีนี้ จะกล่าวถึงวาทกรรมความงามในอดีตจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 4 ต่อต้นรัชกาลที่ 5 โดยการศึกษาและค้นคว้าข้อมูลจากจารึกประวัติศาสตร์ งานประติมากรรม ศิลปกรรม และวรรณกรรมในแต่ละยุค ช่วงระยะเวลาตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ถือได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร ดังนั้นผู้ศึกษาจะขอแบ่งเป็นระยะเวลาในยุคนี้ออกเป็นสองยุคย่อย คือ ช่วงแรกครอบคลุมสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ช่วงที่สองคือรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีจุดเปลี่ยน (Turning Point) คือ การเริ่มเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในประเทศไทยในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะในยุคอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น วาทกรรมความงามในสังคมไทย ได้ดำรงความเป็นไทยทั้งด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ จารีตประเพณีไทยมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน หากมีการเปลี่ยนแปลงก็เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เป็นระยะเริ่มแรกของแผ่นดินที่ยังคงรับช่วงต่อจากสมัยอยุธยาตอนปลายมา ประกอบกับผู้คนส่วนใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นคนที่มาจากกรุงศรีอยุธยา ฉะนั้น ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ จึงไม่ผิดแผกแตกต่างจากสมัย อยุธยามากนัก

ส่วนที่ 1 ความงามสมัยสุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3)

ความงามในอุดมคติ

ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 ในเรื่องขององค์ประกอบความงามว่าประกอบด้วยงามกาย ได้แก่ รูปร่าง หน้าตา งามประดับ ได้แก่ เสื้อผ้า ทรงผม เครื่องประดับ, งามความรู้ ได้แก่ การศึกษา ชาติตระกูลที่ถือกำเนิด และงามจริต ลีลา อุนิสัย การวางตัวที่แสดงออก ดังนั้นสังคมจึงกำหนดความงามของผู้หญิงจากองค์ประกอบความงามเหล่านี้ไว้เป็นมาตรฐานหนึ่ง เรียกว่าเป็นความงามในอุดมคติ ซึ่งหากจะกล่าวถึงความงามของผู้หญิงที่ถูกยกย่องให้เป็นความงามในอุดมคติตั้งแต่ใน

สมัยสุโขทัยย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ ที่เป็นเหมือนต้นแบบของสตรีที่มีองค์ประกอบความงามเพียบพร้อม จนเป็นเหมือนความงามในอุดมคติของหญิงสาวในยุคจารีตนี้

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นพระสนมเอกของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย และเรื่องราวของนางได้ถูกจารึกไว้ในหนังสือชื่อตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์² ว่าในยุคนั้นมีผู้หญิงที่ได้รับการกล่าวขวัญถึงเรื่องความงามจนเป็นที่เลื่องลือไปทั่วพระนคร เมื่อกิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นพระองค์จึงมีพระประสงค์ที่จะรับตัวเข้าเป็นพระสนมในพระราชฐานในที่สุด สตรีนั้นมีชื่อนางนพมาศ ซึ่งความงามของนางนั้นได้ถูกบรรยายไว้ตามเพลงขับสรรเสริญในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ตอนหนึ่งว่า (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530, น. 41-42)

พระศรีมโหสถ	ยศกมลเศศครวไลหงส์
มีริดาประเสริฐเจดโถมยง	ชื่ออนงค์นพมาศวิลาสลักษณ์
ละไมละม่อมพร้อมพริ้งยี่นารี	จำเริญศรีสมบุรณ์ประยูรศักดิ์
เนื้อเหลืองเล่ห์ทองผ่องผิวพัศตร์	เป็นที่รักดังดวงจิตบิดรเอ๋ย
โฉมนวนนพมาศ	เป็นนักปราชญ์ฉลาดด้วยบิดาสอน
ช่างกล่าวถ้อยมธุรสบทกลอน	ถวายพรพรรณนาพระพุทธรูป
สารพัดจะพึงใจไปครบสิ่ง	เป็นยอดหญิงยิ่งธิดาทุกหมื่นขุน
แต่ก่อนปางสร้างกุศลผลบุญ	มาเกื้อหนุนให้งามวิไลเอ๋ย
ดวงดอกอุทุมพร	ทวนครหาหยากฉันทไฉน
จะหาสารศรีเสวตในแดนไพร	ยากจะได้ดังประสงค์ที่จงจินต์

²สำหรับวรรณคดีเรื่องนางนพมาศนี้ยังมีข้อถกเถียงกันอยู่ว่าควรจัดเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัยหรือสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องด้วยตำราวิชาประวัติศาสตร์ไทยได้จัดเรื่องนางนพมาศว่าเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย แต่ภายหลังได้มีข้ออธิบายจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงแย้งว่า หากพิจารณาสำนวนโวหารของเรื่องนางนพมาศแล้วน่าจะเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 ไม่ใช่ในสมัยสุโขทัยอย่างที่เข้าใจกัน อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ทางกรมศิลปากรได้ให้ข้อคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า จากการตรวจสอบเอกสารและข้อวินิจฉัยที่ยกมากล่าว มีข้อสนับสนุนอยู่มากกว่า วรรณคดีเรื่องนางนพมาศนี้น่าจะจัดไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่หากพิจารณาจากเวลาที่แต่งวรรณคดีนั้นเป็นสำคัญมิใช่กำหนดจากข้อมูลในเรื่อง แต่ด้วยเหตุที่เรื่องนี้จะต้องศึกษาหาข้อสนับสนุนต่อไปจนกว่าจะได้ข้อยุติเป็นที่ยอมรับ ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงกำหนดเรื่องนางนพมาศไว้เป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัยเพื่อมิให้เกิดความสับสนแก่ผู้ศึกษาและไม่ขัดกับตำรับตำราว่าด้วยวิชาประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530, น. 55)

จะหานางกัลยาณีนารีปราชณี ประหนึ่งนางนพมาศอย่าหมายถวิล
 จะหาได้ในท้องถิ่นพระธรณิน ก็ด้วยบุญเจ้าแผ่นดินอย่างเดียวเลย
 จากบทบรรยายข้างต้นนี้ ผู้ศึกษาดังข้อสังเกตในความงามแบบอุดมคติได้ดังนี้

- ชาติตระกูลที่ถือเป็นความงามภายในนั้น ถือได้ว่านางนพมาศนั้นถือกำเนิดมาในชาติตระกูลที่ดี เพราะเป็นถึงบุตรสาวของพระศรีมหาสมุทรซึ่งมีตำแหน่งเป็นถึงพระปูโรหิตของพระเจ้าแผ่นดิน มีชาติตระกูลสูงเป็นตระกูลพราหมณ์มหาชาติจึงนับว่าเป็นผู้กำเนิดในตระกูลวงศ์อันสูงส่ง ไม่ใช่หญิงสามัญชนธรรมดา
- รูปร่าง หน้าตา ที่มีความงามภายนอกนั้น ก็มีความสวยงาม ผิวเนื้อทอง อร่ามแสดงถึงความเป็นชนชั้นสูงโดยการเปรียบเทียบความงามกับทองคำซึ่งมีนัยยะที่บ่งบอกถึงควมมีค่ามีราคาอันเป็นคุณสมบัติของทองคำ
- ความงามในมิติของจริตลีลานั้นก็มีความสมบูรณ์ ทั้งกิริยามารยาทเรียบร้อยและเพียบพร้อมแบบกัลยาณี
- ส่วนในมิติงามความรู้นั้น ถือได้ว่านางนพมาศมีความงามในข้อนี้อย่างหาไม่ได้ง่ายนักในสตรียุคนั้น เพราะนางมีความรู้ถึงระดับปราชณี ทั้งบทกลอนและบทสวดทางธรรมซึ่งโดยปกติการศึกษาเรื่องเหล่านี้ล้วนสงวนไว้ว่าเป็นการศึกษาของบุรุษเท่านั้น

อย่างไรก็ดีเราจะมองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติเพศสภาพจากคำบรรยายนี้ เพราะแม้ว่าจะเป็นการบรรยายที่ยกย่องความงามของผู้หญิงก็ตามแต่เราจะสังเกตได้ว่าทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติของนางนพมาศนั้นเป็นเพราะผลบุญที่นางได้ทำมาแต่ชาติปางก่อน ผนวกกับการพร่ำสอนของบิดาไม่ได้มีการพูดถึงมารดาของนางในแง่ของการพร่ำสอนแก่นางนพมาศเลย นอกจากนี้ ยังมีการวางตำแหน่งแห่งที่ของนางที่มีความพร้อมมูลทางความงามไว้ว่า นางเป็นที่รักยิ่งของบิดาและผู้ที่คู่ควรกับนางนั้นมีเพียงพระมหากษัตริย์เท่านั้น การที่กวีได้พรรณนาถึงนางนพมาศดังนี้ เหมือนจะเป็นการวางแบบอย่างให้หญิงสาวทั่วไปได้รับรู้ถึงคุณค่าของสตรีว่าหญิงที่ถึงพร้อมทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติจึงจะเป็นยอดปรารถนาของผู้ชาย (ในที่นี้คือบิดาและพระมหากษัตริย์) และการจะได้มาซึ่งรูปสมบัติและคุณสมบัติส่วนหนึ่งมาจากตัวของผู้หญิงเอง (การสร้างสมบุญในชาติก่อน) แต่ส่วนหนึ่งนั้นมาจากความดีของผู้ชาย (ชาติตระกูลและการพร่ำสอนของผู้เป็นบิดา) จึงอาจกล่าวได้ว่า นางนพมาศในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้เป็นเหมือนจุดเริ่มต้นและเป็นต้นแบบความงามในอุดมคติที่สังคมชายเป็นใหญ่กำหนดกรอบไว้ให้สตรีประพฤติปฏิบัติตามในยุคต่อ ๆ มา

ซึ่งเมื่อเราลองพิจารณาว่าเหตุผลที่ท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ ได้รับการกล่าวอ้างและยกย่องให้เป็นลักษณะของต้นแบบความงามในอุดมคติของหญิงไทยนั้น จะพบว่านางมีความงามที่สมบูรณ์ในทุกมิติ คือรูปร่างหน้าตาผิวพรรณที่งดงาม และมีความรู้ทั้งวิชาการ วิชาช่าง

การวาดเขียน การประพันธ์ ความรู้คัมภีร์ไตรเพท คัมภีร์ไตรวิชา โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ ซึ่งถือเป็นมาตรฐานความงามที่สังคมชายเป็นใหญ่ตอกย้ำว่า ความงามเช่นนี้แหละที่เป็นความงามที่แท้จริงของสตรี เป็นความงามที่หญิงสาวทั่วไปพึงกระทำให้ได้ นอกจากนี้จากกล่าวได้ว่าด้วยความที่นางถือกำเนิดในวรรณะพราหมณ์ ซึ่งถือเป็นชนชั้นสูงสุดในสังคมยุคนั้น และต่อมายังได้เป็นถึงพระสนมเอกของพระมหากษัตริย์อีก ดังนั้นความงามของท้าวศรีจุฬาลักษณ์จึงถือได้ว่าเป็นความงามตามอุดมคติที่แสดงออกถึงความเป็นผู้หญิงชนชั้นสูงได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ความงามของผู้หญิงในมิติเพศสภาพยังถูกตอกย้ำในเรื่องคุณสมบัติของผู้หญิงที่งามสมบูรณ์ในยุคจารีตนี้คือหญิงนั้นจะต้องมีความเป็นเบญจกัลยาณี ซึ่งในสมัยสุโขทัยนี้ได้มีการกล่าวถึงความเป็นเบญจกัลยาณีไว้ว่า (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532, น. 71)

..ประพติวาจาให้อ่อนหวาน มิได้เกินเลยแก่ท่านผู้ใดผู้หนึ่งที่จะควรจะเรียกแม่ ก็จะไม่เรียกว่าแม่ ควรจะเรียกว่าพี่ ว่าป้า ว่าน้า ว่าอา ก็จะไม่เรียกว่าพี่ ว่าป้า ว่าน้า ว่าอา มิให้ท่านผู้ใดรำคาญเคืองโศดด้วยวากาจาเรบ ดั่งนี้อย่างหนึ่งประพติกายให้ละมุนละม่อมมิได้เยอหยิ่งกรุยกรายผ่าน่งหมิ่นให้เสียตีสท่านผู้ใด มิได้ดัดจริตเล่นตัวให้เคืองระคายนัยนาท่านทั้งหลายด้วยกำเรบกาย ดั่งนี้อย่างหนึ่งประพติน้ำจิตมิได้มีความอิจฉาริษยาพยาบาทปองร้ายหมาดมาดหมิ่นแคลนท่านผู้ใดให้น้ำจิตเป็นเวรแก่กันเลย ดั่งนี้อย่างหนึ่ง.. ถ้าท่านผู้ใดมีน้ำใจเมตตากรุณาโดยฉ้นสุจริต ก็จะไม่ผูกพันรักใคร่มิให้กินแหนงประพติตามคติโบราณ ท่านย่อมว่าถ้าใครรักให้รักตอบดั่งนี้อย่างหนึ่ง.. ถ้าเห็นท่านผู้ใดทำความดีความชอบในราชกิจก็ดี และทำถูกต้องด้วยขนบธรรมเนียมคติโลก คดีธรรมก็ดี..ก็จะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง...

เห็นได้ว่า นี่เป็นหนึ่งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติเพศสภาพที่สังคมชายเป็นใหญ่ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมเพศหญิงให้อยู่ในกรอบที่ง่ายต่อการควบคุมทั้งด้านวาจา จริต กิริยา ความประพฤติ โดยมีความเป็นเบญจกัลยาณีเป็นตัวอย่างความงามในอุดมคติ เช่นเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีหนังสือสุภาษิตสอนหญิงที่แต่งโดยกวีเอกสุนทรภู่ในราวปี พ.ศ. 2380-2383 ซึ่งเป็นหนังสือคำกลอนที่ใช้สอนสตรีสามัญทั่วไป โดยเน้นให้ผู้หญิงรู้จักเคารพและปรนนิบัติสามีของตนว่า

...ค่านับนอบสามีทุกวัน	อย่าดุตันตื้อดั่งตะบึงตะบอน
ครั้นสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน	จุดไฟไฟเข้าไปส่องในห้องก่อน
ระวังดูปูปัดสลดที่นอน	ทั้งผูกหมอนอย่าให้มีรุสิดลง
ถ้าแม้ว่าภัสดาเข้าไสยาสน์	จงกราบบาททุกครั้งอย่าพาลั้งหลัง
แม้เมื่อเย็นเหน็บเจ็บปวดในทรวงทรวง	ช่วยบรรจงนวดพั้นให้บรรเทา
ประพติกายสายสมรจะนอนหลับ	อย่ากลิ้งกลับมือไม้ไปปายเขา

นอนให้ดีมีสติสิริเรา	อย่าชบเซาอยู่จนแจ้งแสงพยับ
จงรีบฟื้นตื่นก่อนภัสดา	น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
จึงหุงข้าวต้มแกงแต่งสำรับ	จัดประดับเทียบทำให้น่านวล
ทั้งกระโถนคนดีขัดสีไว้	ให้ผ่องใสสวยตาดูน่าชวน
อีกน้ำท่าอย่าให้ผลงไปกวณ	จงใคร่ครวญพิเคราะห์ให้เหมาะการ
แม้ว่ารู้สามีจะไปไหน	แต่ยังไม่ตื่นพรากจากสถาน
ประจงบ่ลุกภัสดาอย่าช้านาน	ให้ลุกขึ้นรับประทานโภชนา
จงระวังนั่งดูอยู่ใกล้ใกล้	เผื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา
อย่าให้ร้องต้องตะโกนโพนทะนา	จงอุตสาห์ตั้งใจจะไวระวัง
อยู่จนผัวรับประทานอาหารแล้ว	นางน้องแก้วเจ้าจงกินเมื่อภายหลัง
อย่ากินก่อนภัสดาดูน่าชัง	เขาจะรังเกียจใจดูไม่ดี...

คำสอนข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของผู้หญิงที่เป็นภรรยาว่าต้องอยู่ได้อำนาจของชายที่เป็นสามีอย่างมาก ผู้หญิงต้องดูแลปรนนิบัติผู้ชายให้มีความพึงพอใจในทุกเรื่องซึ่งคุณสมบัตินี้ถือเป็นสิ่งสำคัญของผู้หญิงที่สามารถจะเป็นเมียที่ดีได้

สรุปว่าความงามในอุดมคติของผู้หญิงในยุคนี้ จะเน้นที่ความสามารถในการปรนนิบัติรับใช้ผู้ชายเป็นหลักใหญ่ สถานะของผู้หญิงยังต่ำต้อยและอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชาย

งามแบบผู้ดีและไพร่ : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติชนชั้น

เนื่องด้วยองค์ประกอบความงามของสตรีไทยในส่วนของงามกาย อันได้แก่ รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ และงามประดับ หรือสิ่งที่ห่อหุ้มร่างกาย (Carapace) อันได้แก่ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ทวงผม และงามความรู้ อันได้แก่ ความรู้ การศึกษา ชาติกำเนิด ล้วนเป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงออกถึงชนชั้นความเป็นผู้ดีและไพร่ได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้จากการศึกษาวิวัฒนาการความงามในมิติงามกายและงามประดับจากประติมากรรม วรรณคดีและบันทึกในยุคสมัยต่าง ๆ จะพบความเปลี่ยนแปลงดังต่อไปนี้

สมัยสุโขทัย การแสดงออกถึงความแตกต่างทางฐานะระหว่างสตรีชนชั้นสูงกับสตรีสามัญจะแสดงออกที่การใช้เครื่องประดับตกแต่ง คือ ถ้าเป็นสตรีชั้นสูงจะประดับศรีษะด้วยลอมพอกครอบศรีษะหรือมงกุฏ แต่ถ้าเป็นสตรีสามัญจะประดับด้วยพวงดอกไม้หรือพวงมาลัยซึ่ง

สอดคล้องกับภาพถ่ายฝามั่งในยุคสมัยนั้นที่แสดงว่าทั้งผู้ชายผู้หญิงต่างมุ่นมอมวยผมเกล้า ที่เรียกว่า โขงโขดง หรือ โองโขดง³

นอกจากนี้ในบันทึกจดหมายเหตุของชาวจีนที่เข้ามาในประเทศไทยในสมัยสุโขทัยได้กล่าวถึงการแต่งกายของขุนนางไทยว่าเป็นการแสดงออกถึงความแตกต่างทางชนชั้นด้วยวัสดุของเครื่องประดับที่ใช้ตกแต่งร่างกายว่า

... ขุนนางและราชทูตไว้ผมยาวเกล้ามวย ใช้ปิ่นปักและใช้ผ้าขาวพันศีรษะ...นุ่งห่มใช้ผ้าสองผืน รองเท้าทำด้วยหนังโค ผู้หญิงใส่ก๊วย (รัดเกล้า) ค่อนไปข้างหลัง เครื่องปักผมใช้เข็มเงินเข็มทอง หน้าผัดแบ่ง นิ้วมือใส่แหวนรัดเกล้า และแหวนของ คนจนทำด้วยทองเหลือง ผ้าทำด้วยด้ายทำสีแต่เอาไหมทองยกดอก นุ่งผ้าสูงพื้นดิน 2-3 นิ้ว (กรอมเท้า) ใส่รองเท้าคืบทำด้วยหนังสีดำแดง... (กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป., น. 13)

สรุปได้ว่าในสมัยสุโขทัยนี้ใช้ความงามประดับอันได้แก่ เครื่องประดับ เครื่องแต่งกาย เป็นมาตรฐานความงามของสตรีที่สามารถบ่งบอกถึงชนชั้นของสตรีนั้น ๆ

ภาพที่ 11

ภาพจากสมุดข่อยเรื่องตำราแผนที่ไตรภูมิโลกสันฐาน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
ราว พ.ศ. 2034-2172 แสดงทรงผมของสตรีที่เรียกว่า โขงโขดงหรือโองโขดง

ที่มา: ฝ่าทอง ทองเจือ, การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1, น. 195

³ทรงผมที่รวบขึ้นบนกระหม่อมแล้วรัดเกล้าเป็นช่วงยาวมีเกี้ยวหรือพวงมาลัยสวมอีกทีหนึ่ง (พงศกาศ ศุโรวาท, 2535, น. 110)

สมัยอยุธยา ในกฎมณเฑียรบาลในช่วงอยุธยาตอนต้น ซึ่งจัดตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ในส่วนของงานประดับอันได้แก่ ทองถมและเครื่องประดับตกแต่งผมของสตรีไว้หลายชนิด (ชัย เรื่องศิลป์, 2517, น. 183) เช่น

...พระมอลามวยหางหงส์ พระมอลามวยกลม สำหรับเจ้านาย
 เคียวเพศ⁴ มวย สำหรับเมียขุนนางศักดินา 10000 ที่ปกครองเมืองเอกสี่เมือง
 หนูนเกล้ายกเกี้ยว⁵แซม สำหรับเมียเสนาบดีจุฬามณี
 หนูนยกเกี้ยวแซม สำหรับเมียขุนนางศักดินา 3000 และ 5000
 สมองเกล้า⁶ สำหรับแม่เจ้าสมองพระโอรส
 หนูนยก⁷ ใส่เกี้ยวดอกไม้ไหวแซม สำหรับชะแม
 หนูนยกเกี้ยวแซม สำหรับนางกำนัล, นางระบำ, นายเรือน
 เกล้ารักแครง⁸ สำหรับโขน

เห็นได้ว่า รายละเอียดของทองถมและเครื่องประดับตกแต่งผมของสตรีที่แบ่งแยกความงามของสตรีชนชั้นสูงกับสตรีชนชั้นต่ำไว้อย่างชัดเจน (ดูภาพที่ 12) และด้วยเหตุที่กฎมณเฑียรบาลที่ออก โดยสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเทียบได้กับสถาบันรัฐในสมัยนั้นทำให้ประชาชนทุกคนจึงต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงอาจกล่าวได้ว่าความงามแบบผู้ดีหรือไพร่ในยุคนี้ถูกควบคุมโดยความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติชนชั้นผ่านรัฐคือเพศชายอีกชั้นหนึ่งด้วย

⁴เคียวเพศ หรือ เคียวเกท หมายถึง ของที่ทำเป็นข้อสำหรับเสียบเครื่องประดับศีรษะ (เผ่าทอง ทองเจือ, 2543, น. 164)

⁵เกี้ยว หมายถึงเครื่องประดับศีรษะสตรีชั้นสูง ซึ่งมีผมยาวเกล้าไว้กลางกระหม่อม มีลักษณะเป็นรูปกลม สำหรับรัดรวบมวยผม มีปิ่นเสียบจากด้านข้างให้ตริ้งรังอยู่กับมวยผม (เผ่าทอง ทองเจือ, 2543, น. 390)

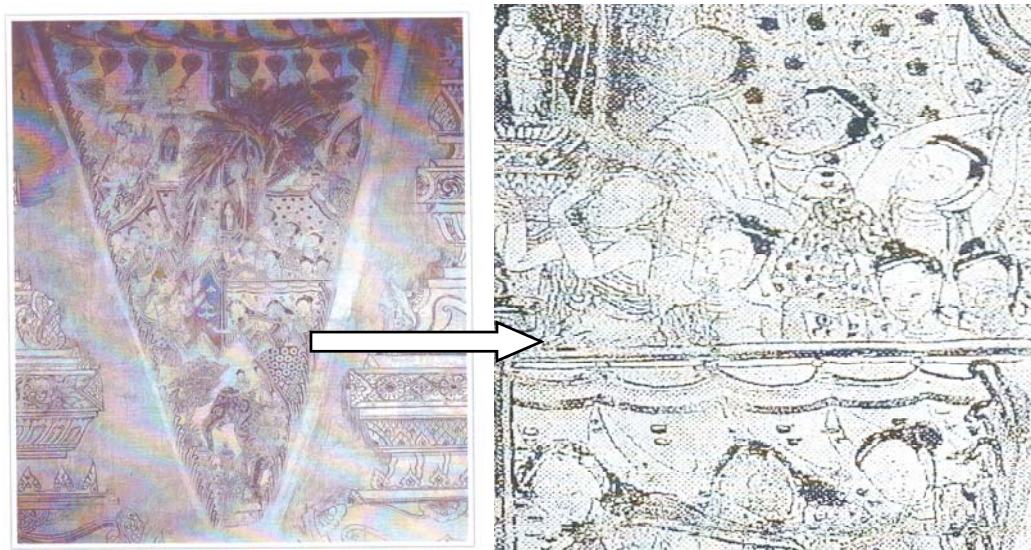
⁶สมองเกล้า หมายถึงเกี้ยวที่มีสาแหรกคลุมมวยผม (เผ่าทอง ทองเจือ, 2543, น. 164)

⁷หนูนยก หมายถึงทองถมเกล้าเหมือนทองโองโขด (พวงผกา คุโรวาท, 2535, น. 110)

⁸รักแครง หมายถึงผมยาวเกล้ามวยต่ำ แล้วเอียงไว้ด้านซ้ายหรือขวาของศีรษะ (เผ่าทอง ทองเจือ, 2543, น. 197)

ภาพที่ 12

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี แสดงทงผม
แบบต่าง ๆ ของสตรีสมัยอยุธยา คือ ทงผมมวย ทงหนูนีก
ทงรักแครง ภาพเขียนขึ้นในราว พ.ศ. 2277

ที่มา: ผ้าทอง ทองเจือ, การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1, น. 20

ในทฤษฎีของผู้ศึกษา การแบ่งแยกทางชนชั้นด้วยเครื่องประดับทงผมและร่างกาย ดังกล่าวข้างต้นนั้นดูสมเหตุสมผลและมีความเป็นไปได้จริง เพราะคนธรรมดาสามัญย่อมมีฐานะทางการเงินด้อยกว่าชนชั้นสูง ดังนั้นการหาเครื่องประดับตกแต่งที่มีมูลค่าสูงจึงดูเป็นข้อจำกัดไปโดยปริยาย ด้วยสถานภาพทางเศรษฐกิจที่จำกัดจึงทำให้ไม่สามารถหาเครื่องประดับตกแต่งที่มีราคามาใช้สำหรับตัวเองได้อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นชนชั้นสูงจึงหยิบยกเครื่องประดับมา ใช้เป็นสิ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างชนชั้นได้ประการหนึ่ง

นอกจากเครื่องประดับแล้ว ในสมัยพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยาเครื่องแต่งกายยังสามารถแสดงความแตกต่างทางชนชั้นและสถานภาพสมรสของสตรีด้วย ดังที่ลาลูแบร์ พอค้าชาวฮอลันดาได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับการแต่งกายของชาวสยามในจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่า (สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล, 2510, น. 116)

...ความแตกต่างของการนุ่งห่มระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายก็คือพวกผู้หญิงนุ่งผ้าตามความยาวของผืน วงรอบตัวเช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ผู้หญิงปล่อยชายทางด้านกว้างเลียนแบบกระโปรงอย่างแคบ ๆ ให้ชายตกลงมาถึงครึ่งแข้ง ส่วนผู้ชายนั้นชักชาย

ผ้าข้างหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้ยาวกว่าอีกข้างหนึ่ง ลอดหว่างขาแล้วไปเหน็บไว้ทางด้านหลังโดยคาดสายเข็มขัดทับ คล้ายจะเลียนแบบसनเปลาแบบโบราณของเรา ...นอกจากผ้านุ่งแล้ว ผู้หญิงก็ปล่อยตัวล่อนจ้อนเพราะพวกนางมิได้สวมเสื้อใน มัสลิน (เหมือนพวกผู้ชาย) ชั่วแต่คนมั่งมีเท่านั้นที่ใช้สไบห่ม ลางทีก็ปิดชายสไบเฉียงไปคลุมต้นแขนเข้าไว้ แต่อาการที่สุภาพของนางก็คือ ใช้ตอนกลางคืนคาดขนองแล้วสอดรักแร้มาปกปิดเข้าไว้ แล้วตลบชายสไบทั้งสองด้านสฟักไหลไปทิ้งชายอยู่ทางเบื้องหลัง ...

การนุ่งผ้าข้างต้น น่าจะเป็นการนุ่งผ้าถุงของสตรีและนุ่งโจงกระเบนของบุรุษนั่นเอง ส่วนท่อนบนที่ลาลูแบร์ว่าหญิงสามัญชนจะเปลือยอก แสดงให้เห็นว่าการเผยแพร่ร่างกายส่วนที่เป็นทรวงอกเป็นเรื่องธรรมชาติของการแต่งกายมนุษย์ในเขตร้อน นอกจากหญิงที่มีฐานะ (ชนชั้นสูงและกลาง) เท่านั้นที่จะห่มผ้าสไบหรือห่มตะแบงมาน⁹ เหล่านี้แสดงถึงการแต่งกายว่าเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความแตกต่างทางฐานะของสตรีในยุคนี้ ซึ่งหากลองพิจารณากับภาพที่ 13 ด้านล่างนี้เราพอจะตอบได้ถึงชนชั้นของหญิงสาวเหล่านี้ได้จากทรวงอกและเครื่องแต่งกายของเธอว่าพวกเธอน่าจะเป็นเหล่านางกำนัลในวังด้วยผมทรงหนูนยิก ไม่มีเครื่องประดับตกแต่งทรวงอก ส่วนร่างกายก็นุ่งห่มด้วยสไบและผ้าถุง ไม่ได้เปลือยท่อนบนอย่างสตรีสามัญชนจากนี้ยังสังเกตได้ว่าพวกเธอมีนายทหารหนุ่มเดินนำหน้ากลุ่มอีกด้วย นั่นคือ เราสามารถวิเคราะห์สถานะชนชั้นของสตรีในยุคนี้ได้จากความงามในมิติงามประดับคือเครื่องแต่งกาย ทรวงอกเป็นเบื้องต้นได้

⁹การห่มผ้าอย่างหนึ่งโดยวิธีห่มผ้าอ้อมทางด้านหลัง แล้วห่มไขว้กันตรงอก เอาชายขึ้นไปผูกไว้ที่ต้นคอ (กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป., น. 41)

ภาพที่ 13

ภาพลายเส้นแสดงการแต่งกายสมัยอยุธยาตอนกลาง ผู้หญิงนุ่งผ้าขึ้นยาวกรอมเท้า
 บ้างห่มสไบบ้างสวมเสื้อแขนยาว คัดมาจากสมุดภาพไตรภูมิ
 ฉบับกรุงศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22

ที่มา: ผ้าและการแต่งกายในสมัยโบราณจากจิตรกรรมฝาผนังบนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์, 2545,
 น. 48

เนื่องด้วยในสมัยอยุธยานั้น ประเทศไทยเราได้เริ่มมีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีทางการทูต และการค้ากับประเทศทางตะวันตกชาติต่าง ๆ เช่น ฮอลันดา โปรตุเกส เป็นต้น ดังนั้นบันทึกของชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยในสมัยอยุธยานี้ จึงได้มีการเขียนบันทึกเกี่ยวกับรูปร่าง หน้าตา และทรงผมของสตรีในยุคนี้นี้ไว้ด้วย ซึ่งเมื่อลองพิจารณาบันทึกความงามในสายตาของคนชาติตะวันตกกับความงามตามอุดมคติที่วิถีไทยพรรณนาไว้ในวรรณกรรมนั้น เราจะเห็นทั้งความสอดคล้องและขัดแย้งกันในหลายเรื่อง ตัวอย่างเช่น จดหมายเหตุลาลูแบร์ พ่อค้าชาวฮอลันดาที่เดินทางเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับรูปร่างหน้าตาของชาวสยามว่า (สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล, 2510, น. 97-99)

...วงหน้าตาของชาวสยามทั้งชายและหญิง กระเดียดไปข้างรูปขนมเปียกปูน (หรือข้าวหลามตัด) มากกว่าที่จะเป็นรูปไข่ ใบหน้ากว้าง ผายขึ้นไปทางเหนือ โหนกแก้มแล้วทันใดก็ถึงหน้าผากอันแคบ รวมเข้าเป็นรูปมนเหมือนปลายคาง อนึ่งนัยน์ตาซึ่งหางตาค่อนข้างจะยกสูงขึ้นไปข้างบนนั้นเล็ก และไม่สู้จะแจ่มใสไวแหวงนัก และตาขาวซึ่งควรจะขาวนั้นก็ออกสีเหลือง ๆ แก้มของพวกเขานั้นตอບ ค่าที่โหนกแก้มสูงเกินไปนั่นเอง ปากนั้นกว้าง ริมปากหนาซิด ๆ และฟันดำ ผิวนั้นหยาบสีน้ำตาลปนแดง...

...ชาวสยามนั้นมีจุมูกสันและปลายมน...

...ผมของชาวสยามนั้นสีดำ เส้นหยาบและเหยียด ทั้งสองเพศไว้ผมสั้นมาก

...พวกผู้หญิงนั้นหวีผมตั้งไว้บนหน้าผาก โดยมีได้รวบเข้าเกล้ากระหมวด...

ชายหนุ่มและหญิงสาวที่อยู่ในวัยที่จะมีเรือนได้แล้ว ก็ไว้ผมแปลกไปอีกทำนองหนึ่ง คือใช้กรรไกรหนีบตัดผมกลางกระหม่อมเสียสั้นเกรียน ครั้นแล้วรวบเรือนผมนั้น เขาถอนออกเป็นกระจุกเล็ก ๆ กระจุกหนึ่ง และทางด้านล่างนั้นเขาปล่อยให้มัน งอกยาวออกไปจนเกือบประป่า...

เมื่อเราลองเปรียบเทียบบันทึกของลาลูแบร์ข้างต้น กับบทกวีของศรีปราชญ์ที่อ้างไว้ ตอนต้นว่าคิ้วโก่งคล้ายกับคันศร ฟันเรียงงาวับ เป็นสีขาวยใส จมูกโด่งอู่มเป็นรูปขอ ตาดำเป็นเงาวาววับนั้นน่าจะเป็นความงามตามอุดมคติมากกว่าจะเป็นความงามที่เป็นจริงในสังคม เพราะลักษณะหน้าตาของสตรีสามัญที่ปรากฏอยู่ในบันทึกของลาลูแบร์นั้นไม่มีความใกล้เคียงกับหน้าตาตามบทกวีของศรีปราชญ์แต่อย่างใดเลย ทั้งฟันสีดำ จมูกสั้น ตาขาวขุ่น อาจเป็นไปได้ว่ารูปร่างหน้าตาและความงามที่ศรีปราชญ์บรรยายมานั้น เป็นเพียงความงามของสตรีชั้นสูงในวังหรืออาจเป็นเพียงความงามตามอุดมคติที่สังคมชายเป็นใหญ่สร้างขึ้นมาเท่านั้น

นอกจากนี้ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ข้างต้น ยังมีรูปวาดผู้หญิงกับเด็กในสายตาของลาลูแบร์ที่เป็นชาวตะวันตกไว้ด้วย (ดูภาพที่ 14) เห็นได้ว่าผู้หญิงนี้มีรูปร่างสูงใหญ่ แขนใหญ่โตลำสัน ท่อนบนเปลือยเปล่าไม่ได้ห่มผ้า ขาเปลือยเปล่า เช่นเดียวกับเด็กที่ไม่ได้ห่มผ้าผ่อนและเท้าเปลือยเปล่า รูปนี้แสดงออกอย่างชัดเจนถึงความเป็นชนชั้นไพร่ ด้วยรูปร่างที่ใหญ่โต ลำสันแสดงถึงการทำงานหนัก การเปลือยเปล่าท่อนบนที่เป็นการแต่งกายของหญิงสามัญและเด็กทั่วไปเช่นเดียวกับเท้าที่เปลือยเปล่า และหากมองอีกนัยยะหนึ่งรูปนี้ยังแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติวัฒนธรรมอีกด้วย เพราะในประเทศทางตะวันตกที่ถือว่าตนมีความเจริญแล้วผู้หญิงจะไม่เปลือยเปล่าร่างกายและเท้าของตนอย่างเช่นชาวสยามในสายตาของชาวตะวันตกเช่นนี้

ภาพที่ 14

ภาพวาดหญิงชาวสยามกับบุตรในจดหมายเหตุลาลูแบร์ พ่อค้าชาวฮอลันดา
ในสมัยพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา

ที่มา: สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, 2510, น. 109

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ยังคงทรงสืบทอดระเบียบและข้อห้ามสามัญชนใช้เครื่องแต่งกายบางชนิดตามอย่างชนชั้นสูงที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยพระองค์ทรงมีพระราชโองการห้ามการแต่งกายเกินฐานะของมูลนายระดับล่างและราษฎรสามัญที่ร่ำรวยบางส่วนแต่งกายเกินฐานะทางสังคมของตนว่า

...นุ่งสวมห่มปักปุมทองนาโสเสื้อครุยกรองคอ กรองมือ กรองสังเวียน กรองสำรว
คาตราตคตหนามขนุน กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง ตลอดจนไปจนตำรวจเลวแลลูกค้าวานิชกัน
ร่มผ้าสีผึ้งด้วย แต่งบุตรแลหลานเล่าผูกถูกประะหล้าจำหลักเพชรพลอย แลจักู้ด้น
ประดับพลอยเพชรถมญาราชาวะดี ใส่เกี้ยวมีประจ้งประจ๋ายามเข้าหย่างต้องห้าม
เกินบันดาศักดิ์ผิดอยู่... (สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2542, น. 11)

นอกจากนี้การแต่งกายให้เหมาะสมกับฐานะของคนสามัญยังถูกกำกับผ่านวรรณกรรมในยุคนั้น เช่น บทกลอนสุภาพิตสอนหญิงของสุนทรภู่ซึ่งเป็นกวีเอก ได้เขียนเตือนสตรีสามัญว่าอย่าแต่งกายให้เกินฐานะของตนว่า

...จะนุ่งห่มดูพอสวมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตรตามศักดิ์ศรี
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์	ดูฉวีผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไฉนให้สมพัศตร	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เงิน
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ	คงมีผู้สรรเสริญองค์ทรง...

(สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2542, น. 27)

ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาคิดว่าสาเหตุที่ต้องมีการห้ามการแต่งกายเกินฐานะน่าจะด้วยเหตุผลที่ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ทั้งหญิงและชายทุกระดับตั้งแต่ชนชั้นสูงถึงชนชั้นสามัญชน นิยมนุ่งโจงกระเบนกันทั้งสิ้น ดังนั้นการทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างชนชั้นจึงถูกกำหนด ด้วยคุณภาพของเนื้อผ้าแทน คือ ชาวบ้านทั่วไปนุ่งโจงกระเบนที่ตัดเย็บด้วยผ้าพื้นเมืองที่เป็นผ้าพื้นหรือผ้าลายเนื้อเรียบ ๆ ในขณะที่ชนชั้นสูงจะตัดเย็บด้วยผ้าทอเนื้อละเอียดสอดเงินสอดทองหรือผ้าไหมทอด้วยไหมทอง เป็นต้น ส่วนท่อนบนของหญิงชาวบ้านนั้นจะห่มตะแบงมานหรือคาด ผ้าแถบรัดอกหากต้องไปวัดหรืองานพิธีการก็ใช้วิธีห่มสไบทับ ถ้าเป็นหญิงชั้นสูงจะใช้ผ้าสไบที่เป็นผ้าแพรหรือปักดิ้นประดับเพิ่ม

แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สตรีไม่นิยมใช้เครื่องประดับตกแต่งผมแล้ว ทรงผมของสตรีก็ยังคงสามารถแบ่งแยกความเป็นชนชั้นได้อีก กล่าวคือ สตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงสืบทอดทรงผมมาจากสมัยอยุธยา คือ ทรงผมปัก¹⁰ โดยสตรีชั้นสูงจะนิยมถอนไผ่ผมเป็นวงรอบผมปักเพื่อช่วยให้ดูเกลี้ยงเกลาสวยงาม และบางทีก็ไว้จอนผมหรือจอนหุยาวยลงมาแล้วทัดไว้ที่หูสำหรับห้อยดอกไม้ ในขณะที่สตรีสามัญชนจะไม่มีการถอนไผ่ผมแต่อย่างใดเป็นเพียงการไว้ผมปักธรรมดาเท่านั้น

สรุปได้ว่า องค์ประกอบความงามของสตรีในยุคจาริตช่วงต้นนี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติชนชั้นและเพศสภาพเป็นหลักใหญ่ แต่ก็มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติวัฒนธรรมและมิติเศรษฐกิจแฝงอยู่เป็นนัยด้วย เครื่องแต่งกาย ทรงผม เครื่องประดับของสตรี นอกจากใช้เพื่อปกปิดร่างกายและเพื่อความสวยงามแล้ว สิ่งเหล่านี้ยังเป็นเครื่องกำหนด เป็นเครื่องหมายของฐานะทางสังคมอีกด้วยเพราะผู้หญิงชั้นสูงที่ไม่ได้มีภาระการงานนอกบ้าน สตรีชั้นสูงจึงต้องแต่งกายด้วยความสวยงามประณีตเพื่อเป็นการแสดงออกถึงฐานะและบารมีของบิดาและสามี ในขณะที่สตรีสามัญชนต้องรับภาระทั้งในบ้านและนอกบ้าน ทำให้ต้องแต่งกายทะมัดทะแมงให้เหมาะกับ

¹⁰ผมปักเป็นแบบของการไว้ผมอย่างหนึ่ง นิยมไว้จอนผมด้วย คือ ควั่นผมรอบ ศีรษะเป็นรอยจนเห็นขอบชัดเจนแล้วหวีแฉกกกลางบ้าง หวีเสยบ้าง (กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป., น. 13)

การทำงาน จึงไม่มีเวลามาประติดประต่อกับการแต่งกายนัก อีกประการหนึ่งคือเครื่องประดับตกแต่งมักทำ จากวัตถุมีค่ามีราคา จึงเป็นเรื่องสมควรที่คนสามัญธรรมดาไม่สามารถซื้อหามาประดับตนได้อยู่ดี

อีลาว-ความงามที่ต่ำต้อย : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติเชื้อชาติ

ดังที่กล่าวมาในตอนต้นแล้วว่านอกจากรูปร่าง หน้าตา ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบความงามภายนอก เรื่องของเชื้อชาติและชาติตระกูลที่หญิงสาวถือกำเนิดมานับว่าเป็นองค์ประกอบ ความงามภายในที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ดังนั้นเชื้อชาติและชาติตระกูลที่สูงส่งหรือต่ำต้อยจึงถือเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบหนึ่งที่พบเจอในผู้หญิงยุคจารีตนี้ เนื่องจากในยุคจารีตนี้เป็นยุคสมัยที่ความเจริญทางวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ มีจุดศูนย์กลางที่เมืองหลวงคือ สุโขทัย อโยธยา หรือ กรุงเทพมหานคร ดังนั้นชนชาติอื่นที่อยู่นอกเหนือเมืองหลวงมักถูกมองว่าเป็นเมืองที่ไม่มีความเจริญ ลำห้หลัง โดยเฉพาะเมืองทางภาคเหนือและภาคอีสานจะถูกเรียกรวมกันว่าเป็นลาว ไม่ใช่ไทย แม้กระทั่งเรื่องความงามของหญิงสาว แม้หญิงสาวในภาคเหนือหรืออีสานจะมีความสวยงามไม่น้อยหน้าสาวชาวเมืองหลวง แต่ก็ยังมีการยกความต่ำต้อยทางเชื้อชาติว่าเป็นอีลาวบ้าง ชาวป่าบ้าง สิ่งเหล่านี้ปรากฏและสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน (ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, 2505) ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยตอนต้นรัตนโกสินทร์อยู่หลายตอน ในที่นี้ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างบางตอนของบทประพันธ์เรื่องนี้ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติเชื้อชาติ ดังต่อไปนี้

เมื่อขุนแผนยกทัพไปที่เมืองจอมทองซึ่งเป็นชุมชนทางตอนเหนือ นั้น นายแคว้นของเมืองจอมทองขณะนั้นได้ยกลูกสาวชื่อว่า ลาวทอง ให้เป็นเมียขุนแผนเพื่อตอบแทนที่ขุนแผนไม่ข่มเหงรังแกลูกบ้านของตน มีบทบรรยายความงามของลาวทองไว้ว่า

...เจริญรุ่งละมุนทั้งกายา	อายุได้สิบห้าปีปลาย
งามปลั่งดั่งบัวขึ้นบนน้ำ	ยังไม่ต้องแดดเช้าเมื่อยามสาย
ไผ่ผ้านางนางไม่ระคาย	ไหล่ผายเอวกลมดั่งแก้งรัด
.....	
ปลอบนางอย่างเยื่องมาถึงที่	ทาสีตักน้ำมาเติมขัน
ผลัดผ้าอุบทากระแจะจันทน์	เกล้าผมสมทรงกะทัดรัด
ดอกไม้ทองแซมทัดสะบัดไหว	เกี่ยวกระหว่นปิ่นพลอยลอยวิไล
สอดใส่ดอกมะเขือทองคำพราย	ห้อยสายระย้าเพชรพริ้งสะอั่งสาย
เด่นดวงกุดันพรรณราย	กำไลสวมขวาช้ายสอดพร้อม

ใส่แหวนเพชรนิลมรกต

สไปสึสุดสดตลบหอม

พ่อแม่เป็นผู้ใหญ่จะไปดอม

ข้าไทแวดล้อมกันลงเรือน...

ซึ่งพิจารณาจากบทบรรยายหน้าตาของลาวทองแล้ว นับว่านางเป็นสาวน้อยที่มีความสวยงามอยู่ไม่น้อย อีกทั้งฐานะก็ไม่ใช่ว่าต่ำต้อยเพราะมีพ่อเป็นถึงนายแคว้น แล้วพ่อแม่ยังตกแต่งประดับประดาเครื่องประดับเพชรทองมากมายเมื่อพานางมามอบให้กับขุนแผน และการที่นายแคว้นยกลูกสาวคือนางลาวทองให้แก่ขุนแผนนั้น แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผู้ชาย คือพ่อ กระทำต่อผู้หญิงคือบุตรสาว ด้วยการยกนางให้เป็นภรรยาเพื่อตอบแทนบุญคุณ ไม่ว่าจะบุตรสาวจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม จนกระทั่งเมื่อนางเดินทางจากบ้านมาพร้อมกับขุนแผนและได้ไปพบกับนางวันทอง เมื่อได้ยินสิ่งที่นางวันทองเล่าถึงสาเหตุที่นางต้องยอมเป็นเมียขุนช้างทำให้ขุนแผนเกิดความโกรธเคืองถึงกับจะไปฆ่าฟันขุนช้าง เมื่อนางลาวทองที่หลบอยู่หลังม่านในเรือได้ยินดังนั้นจึงเข้ามาห้ามปรามขุนแผนไว้ เมื่อนางวันทองกับนางลาวทองได้พบกันจึงได้เกิดการปะทะคารมกัน ขึ้นว่า

...ครานั้นลาวทองอยู่ในม่าน

เห็นผ้าเต็ดตาลจนตัวสั่น

ตกใจกลัวจะไปไล่ฟาดฟัน

เผยม่านออกมาทันขุนแผนไว้

งัดก่อนผ่นคิดให้จงดี

ฟังคำเมียนี่อัชฌาศัย

.....

.....

(นางลาวทองว่า)

...ตื่นลึกพ่อจึ่งนึกคะนึ่งตรง

ฟังน้องเถิดอย่าเพ่อละเมอเมา

เขามิใช่คอกทั้งสันหลังเหล็ก

เขาเด็กเล็กอยู่เมื่อไรที่ไหนเล่า

ทั้งท่านแม่ยายก็ยอมเอา

เขาจึงกล้าได้พร้อมเพรียง

ถ้อยคำของลาวทองซึ่งเป็นเด็กสาวอายุเพียงสิบห้าปี แสดงให้เห็นถึงการแสดงความเป็นผู้ใหญ่และความเป็นเมียที่ดีของลาวทอง เมื่อเห็นผ้าเต็ดตาลจนตัวสั่นไม่ได้สติถึงกับจะไปฆ่าฟันคนอื่น นางก็ออกมาเตือนสติขุนแผนว่าให้ใช้สติคิดด้วยความรอบคอบ แต่ก็ไม่วายแฝงไว้ซึ่งคำเหน็บแนมนางวันทองไว้เล็กน้อยว่านางวันทองนั้นไม่ใช่เด็กเล็กที่จะให้ใครมาหลอกได้ เมื่อนางวันทองได้ยินดังนั้นจึงเกิดความโมโหและตอบโต้นางลาวทองในทันทีว่า

(นางวันทองว่า)

...ครานั้นวันทองได้ฟังว่า

ดังฟ้าผ่าหัวแตกสีกเจ็ดเสียง

น้อยฤดาบยหน้ามาขวางเคียง

ขึ้นเสียงลอยทรงดังหงส์บิน

ตัดความห้ามผัวเจ้าตัวโปรด

คุณโทษอย่างไรเข้าใจสิ้น

สงสัยใส่กลเป็นมลทิน

ลอยลั่นเล่นตัวให้ผัวรัก

นี่เมียหม่อมฤาเจ้าจอมผู้หญิงไหน

จึงตามได้กระทั่งตอจนคอหัก

ฤาพี่น้องของหม่อมสะพ้อมรัก	ฤาลักลูลาวตกได้กลางทาง
(ขุนแผนว่า)	
เมียพี่คนนี้อยู่จอมทอง	พ่อแม่ให้ครองพามาแล้ว
เป็นลูกกว้านบ้านใหญ่พี่ไม่พราง	ชื่อนางนี้ชื่อเจ้าลาวทอง
.....	
ลาวทองน้องให้เจ้าพิมก่อน	เจ้าพิมผ่อนโมโหอย่าโกรธา
จงอดอ้อมยอมกันอย่าฉันทา	เนื้อความมีเราจะว่ากันต่อไป

เห็นได้ว่าแม่นางวันทองจะไม่รู้มาก่อนว่านางลาวทองมาจากที่ใด แต่นางวันทอง ย่อมรู้ นางลาวทองไม่ใช่คนในเมืองหลวงแน่ เพราะนางวันทองรู้ว่าขุนแผนนั้นได้ถูกมอบหมายให้ไปรบที่นอกเมือง ดังนั้นนางวันทองจึงเปรียบเปรยว่าขุนแผนคงได้นางลาวทองมาระหว่างทางไปรบนอกเมืองทำให้นางวันทองเหยียดหยามถึงความเป็นคนนอกเมืองหลวงของนางลาวทอง ในขณะที่ขุนแผนยังให้เกียรตินางลาวทอง โดยบอกว่าเป็นเมียตนอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นถึงลูกนายแคว้นทางภาคเหนือ แต่ขุนแผนก็ยังแสดงถึงอำนาจของชายที่เป็นสามีในการปกครองภรรยาด้วยการให้นางลาวทองทำความเคารพนางวันทองซึ่งถือเป็นเมียหลวงก่อนอีกด้วย เห็นได้ว่าสตรีที่เป็นภรรยาในสมัยนั้นต้องอยู่ภายใต้อำนาจของบุรุษที่เป็นสามี แม่นางวันทองจะยอมรับขุนแผนในฐานะชายที่เป็นสามีที่พาเมียน้อยมาด้วยนั้น ก็ใช่ว่านางจะยอมอ่อนข้อต่อนางลาวทองด้วย จึงได้เห็นบนามนางลาวทองและเกิดการโต้ตอบกลับไปมาถึงเรื่องจริง ภิรยาอันแสดงถึงเชื้อชาติที่ต่ำต้อยของนางลาวทองว่า

.....	
วิ่งมารุ่นวายน้ำลายพรุ	ฤาฟังดูเห็นชอบเป็นชอบคัน
ถ้อยคำร่ำห้ามเป็นครมทา	มันงามหน้าอยู่แล้วฤาไรนั้น
เป็นความแคลงแย้งว่าสารพัน	คมสันเห็นบนามให้แหลมความ
ดีชั่วก็ผิวเป็นบรรทัด	ฤาซัดนักเห็นใครไปไล่ห้าม
ช่างล่าออยลายนวลกระบวนงาม	มิใช่ตามหม่อมแก้วมาเป็นเมีย
.....	
ชิชะถ้อยคำอีลาวดอน	แง่อนไม่น้อยร้อยภาษา
งาช้างเนื้อไม้มีงได้มา	กูจะเกณฑ์ช้างงาออกไปรับ
เจ้าลาวทองก็มีต้องลงเดินดิน	จะให้ขึ้นแคร่บินมาหยับหยับ
ให้เขาชมโฉมนางอยู่กลางทัพ	ผลัดกันรับคานหามาตามทาง
จึงจะสมสกุลคุณจอมทอง	ด้วยยศศักดิ์บ้านช่องท่านกว้างขวาง

.....	
ทุดีลาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย	แม่จะต้อยเอาเลือดลงล้างตีน
เจ็บใจไม่น้อยสักร้อยเท่า	ดังใครเอาดาบฟาดให้ขาดวิน
.....	
ถึงผัวด่าสักเท่าไรก็ไม่เถียง	จะต้อยสักสิบเสียงก็ไม่ว่า
นี่อีลาวชาวดอนค่อนข้างเจรจา	อีกนีกักกักบจะตบมัน..

เห็นได้ว่า นางวันทองดำว้างถึงเชื้อชาติความเป็นลาวของนางลาวทองในเรื่องจริงดิลลิตา ทาทางว่าทั้งล้าออยลายนวล ทั้งแง่อนและเหน็บแนมในเรื่องของฐานะชาติตระกูลว่ามีสกุล จอมทองบ้านช่องใหญ่โต และสุดท้ายที่นางเหยียดหยามถึงเรื่องความเป็นลาวของนางลาวทองว่า ต่ำต้อยมากไม่ควรค่าที่จะมาด่าตนได้การที่นางลาวทองซึ่งเป็นลาวมาด่าตนนั้นทำให้ตนเจ็บเสียยิ่ง กว่าผัวคือขุนแผนมาด่าว่าหรือทุบตีนางเสียอีก ซึ่งการใช้คำด่าด้วยคำว่าอีคางคกขึ้นวอหรืออีกิ้งก่า ได้ทองนี้ ผู้ด่ามักจะคิดว่าตัวเองมีศักดิ์ มียศ มีสถานะสูงกว่าผู้ถูกด่า

เมื่อมาถึงรุ่นของพลายงามที่เป็นบุตรชายของขุนแผนกับวันทอง การดูถูกเหยียดหยาม ทางเชื้อชาติความเป็นลาวของสตรีที่เป็นภรรยา ก็ปรากฏขึ้นอีก นั่นคือนางสร้อยฟ้าบุตรสาวเจ้าเมือง เชียงใหม่ที่ถูกยกให้กับพระพันวษา แล้วพระพันวษาก็ยกนางสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาของพลายงาม ในครั้งนั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่รู้สึกสงสารบุตรสาวที่จะต้องไปเป็นภรรยาของชายที่ไม่ได้มีเชื้อพระวงศ์ เพราะพลายงามนั้นเป็นเพียงคนธรรมดาสามัญไม่ได้มีเชื้อพระวงศ์แต่อย่างใด โดยชาติตระกูลแล้ว พลายงามจึงอยู่ในสถานภาพที่ต่ำต้อยกว่าสร้อยฟ้าที่เป็นเชื้อพระวงศ์ว่า

...เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังรับสั่งขอ	รันทดท้อถอยให้ไหวหวั่น
เสียด้ายศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	อัดอั้นมิใคร่ออกซึ่งวาจา
นึกถึงสร้อยฟ้าอันจางเอย	ไม่ควรเลยจะระคนลงปนข้า...

ส่วนตัวนางสร้อยฟ้าเองก็หวั่นเกรงกับการต้องแต่งงานกับชายหนุ่มที่ไม่ได้รักตน และ ยังต้องมาอยู่แปลกถิ่น ต่างวัฒนธรรม ต่างชนบประเพณี ซึ่งอาจทำให้นางทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องตาม แบบของคนเมืองซึ่งถูกยกกว่าเป็นผู้มีความเจริญกว่า เป็นอารยะกว่า แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว นางสร้อยฟ้ามีชาติตระกูลสูงกว่าพลายงาม แต่กลับถูกทำให้ต่ำต้อยจากเชื้อชาติและความล้าหลัง ของคนที่ไม่ใช่คนเมืองหลวง

...แสนทุกข์อยู่แต่ที่จะมีผัว	พระทูนหัวอกเอ๋ยหาเคยไม่
จะดูการเรือนการเห่เข้าข้างไทย	จะอย่างไรก็ไม่รู้ประเพณี
ก็จะถูกติฉินนินร้าย	มีแต่จะอับอายขายบาป
ประการหนึ่งผู้ซึ่งจะเป็นผัว	มิใช่ตัวเขาสมัครรักใคร่ข้า...

ในที่สุดความกังวลของนางสร้อยฟ้าก็เป็นจริง เมื่อนางถูกนางทองประศรีที่เป็นย่าของพลายงามด่าทอถึงความต่ำต้อยทางเชื้อชาติลาวของนางหลายครั้งหลายครา เมื่อนางสร้อยฟ้ามีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับนางศรีมาลาภรรยาอีกคนหนึ่งของพลายงาม ซึ่งเป็นบุตรสาวของพระพิจิตรที่ขุนแผนเคารพนับถืออยู่ แม้ว่านางสร้อยฟ้าจะเป็นถึงบุตรสาวเจ้าเมืองเชียงใหม่แต่ในความรู้สึกของคนเมืองหลวงอย่างนางทองประศรีก็ยังมีความคิดว่าคนทางเหนือเช่นเมืองเชียงใหม่ นั้นต่ำต้อยกว่าคนเมืองหลวง เพราะในสมัยนั้นเชียงใหม่ยังไม่มีความเจริญ และห่างไกลจากเมืองหลวง ถึงแม้นางสร้อยฟ้าจะเป็นเชื้อเจ้าแต่ก็ยังดูถูกถึงความเป็นเชื้อชาติลาวอยู่ดี และการกล่าวถึงความงามของสร้อยฟ้าในตอนนี้ ไม่ใช่การดูถูกเรื่องรูปร่างหน้าตาของสร้อยฟ้า แต่เป็นการดูถูกเรื่อง ความงามด้านจิตลีลา ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมการกินอยู่และการบ้านการเรือนของสร้อยฟ้า ตัวอย่างเช่นตอนนางสร้อยฟ้าแข่งทำขนมเบี๋องกับนางศรีมาลาว่า

...ศรีมาลาละเลงแผ่นบางบาง	ซะใส่จานวางออกไปให้
สร้อยฟ้าไม่สั่นหัดอึดอัดใจ	ปามแบ่งใส่ได้หน้าหนาสิ้นดี
พลายชุมพลจึงว่าพี่สร้อยฟ้า	ทำขนมเบี๋องหนาเหมือนแบ่งจี
พระไวยตอบว่าหนาหนาดี	ทองประศรีว่ากูไม่เคยพบ
ลาวทำขนมเบี๋องผัดเมืองไทย	แผ่นผ้อยมันกระไรดังต้มกบ
.....	
ทองประศรีร้องว่าอีหาลาว	ทำฉาวเจียวอีหมาขี้เรื้อนเปื้อน
เทแบ่งแกล้งให้เปราะละะทั้งเรื้อน	กระทะกระท่อยตอยเกลื่อนลาวจัญไร
.....	
ครานั้นท่านย่าทองประศรี	ได้ยินเสียงจึงมีไม่นิ่งได้
แกเปิดหน้าต่างมองร้องว่าไป	ตำรายาอะไรอสร้อยฟ้า
เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย	แง่อนกระไรเลยเป็นหนักหนา
ชอกชอนรู้สิ้นอีลั่นลังกา	หยุดยาช่างไหนกูไม่เคย
.....	
สร้อยฟ้าฟังย่าชักหน้าม้อย	ว่าคุณย่าละก็คอยพลอยประสม
คนนั้นว่าคนนี้ว่ามาระดม	ลมพัดไม่มีไปช่างไหนเลย
น้ำไหลโยไม่ไหลไปที่ลุ่ม	ช่างไหลซุ่มไปบนเขาเจ้าแม่เอ๋ย
ท่านย่าว่าเหมาเบียบเปรย	เหวยอีลาวปากค่อมหนักนัก
ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโดน	ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก
อีเจ็ดร้อยหมาเปื้อนมันเหลือรัก	ทำอีกอีกมีฉาวอีลาวดอน...

ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่ยกมานี้ สะท้อนให้เห็นว่าในยุคจารีตนี้ ความงามของผู้หญิงในเรื่องรูปร่างหน้าตาไม่ได้ถูกหยิบยกมาเป็นองค์ประกอบความงามหลัก แต่เรื่องของเชื้อชาติ ชาติตระกูล จริต ลีลา กิริยาของผู้หญิงที่ต่ำต้อยกว่ากลับถูกหยิบยกขึ้นมา เพื่อแสดงถึงองค์ประกอบความงามที่อ่อนด้อยกว่า เหล่านี้คือความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติของเชื้อชาติ มิติชนชั้น และมีวัฒนธรรมพร้อม ๆ กับมิติเพศสภาพที่ความเป็นภรรยาที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของชายที่เป็นสามีอีกด้วย

นอกจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้แล้ว ยังมีวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการดูถูกเชื้อชาติอื่นของคนไทยชนชั้นขุนนาง นั่นคือเรื่องระเด่นลันได ที่ประพันธ์โดยพระมหามนตรี (ทวีป) ในยุคสมัยของรัชกาลที่ 3 วรรณกรรมเรื่องนี้จัดเป็นวรรณกรรมประเภทเรื่องยั่วล้อ (parody-a literary) โดยเนื้อเรื่องเป็นการล้อเลียนพระราชนิพนธ์อิเหนาในรัชกาลที่ 2 โดยเอาระเด่น (ตำแหน่งเจ้าชาย วงศ์เทวดา) มาเป็นขอทานชื่อลันได เล่ากันมาว่าครั้งนั้นมีแขกคนหนึ่งชื่อลันไดซึ่งเป็นพวกฮินดูชาวอินเดีย ชัดเชพเนจรเข้ามาอาศัยอยู่ที่ใกล้โบสถ์พราหมณ์ในกรุงเทพฯ มีอาชีพสืบทอดขอทานเลี้ยงชีพ พูดภาษาไทยก็ไม่ค่อยได้ แขกลันไดเที่ยวขอทานจนคนรู้จักกันไป ในขณะเดียวกันก็มีแขกอีกคนหนึ่งชื่อว่าแขกประดู่ ก็เป็นชาวอินเดียเหมือนกัน ตั้งคอกเลี้ยงวัวนมอยู่ที่หัวป้อม (ปัจจุบันคือสนามหน้าศาลสถิตยุติธรรม) มีภรรยาเป็นหญิงแขกมลายูชื่อประแดะ อยู่มาวันหนึ่งแขกลันไดกับแขกประดู่เกิดทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งนางประแดะนี้โดยคนทั้งหลายเห็นเป็นเรื่องขบขันก็โจษจันกันแพร่หลาย จนกระทั่งพระมหามนตรี (ทวีป) ทราบเรื่องเข้าจึงคิดแต่งเป็นบทประพันธ์ขึ้นโดยมีการใช้ศัพท์สูงกับคนธรรมดาอย่างแขกทั้งสามคนนี้ โดยเปรียบเทียบให้เป็นพวกเจ้าพวกนายอย่างเรื่องอิเหนา เริ่มต้นเรื่องกล่าวถึงระเด่นลันไดที่สมมุติให้เป็นผู้ครองปราสาทแก้วว่า

...มาจะกล่าวบทไป	ถึงระเด่นลันไดอนา
เสวยราชย์องค์เดียวเที่ยวรำภา	ตามตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์
อยู่ปราสาทเสาคอดยอดด้วน	กำแพงแก้วแล้วล้วนด้วยเขียวหนาม
มีทหารหอนเห่าเฝ้าไม่งาม	คอยปราบปรามประจามิตรที่คิดร้าย...

หรือในบทอาบน้ำแต่งตัวของระเด่นลันไดเปรียบกับบทสงของตัวพระว่า

... ครั้นรุ่งแสงสุริยันตะวันโด่ง	โค้งโค้งลงในอ่างแล้วล้างหน้า
เสร็จเสวยข้าวดังกับหนังปลา	ลงสระสงคองคางในท้องคลอง
กระโดดดำสามทีสี่เหือโคล	แล้วย่างขึ้นบันไดเข้าในห้อง
ทรงสุคนธ์ ปนละลายดินสอพอง	ชโลมสองแก้มคางอย่างแมวคราว
นุ่งกางเกงเข็มหลงลงกรณ	ผ้าทิพย์อาภรณ์พื้นขาว

เจียรบาดเสมียนละว้ามาแต่ลาว ดูราวกับหนังแซกเมื่อแรกมี
 สวมประจำตีควายตะพายล่าม หมดจงดงดงมากกว่าบันหยี
 กุมตระบองกันหมาจะราวี ถือขอจรัลมาตามทาง...

ส่วนบทชมโฉมนางเอกคือนางประแดะ ว่า

...สูงระหงทรงเพียวเรียวรูด งามละม้ายคล้ายอุรุกะหลาป่า
 พิศแต่หัวตลอดเท้าขาวแต่ตา ทั้งสองแถมกัลยาดังลูกยอ
 คิ้วก่งเหมือนงเขาตีดีฝ้าย จมูกละม้ายคล้ายพัวขอ
 หูกหลวงดวงพัศตร์หักงอ ลำคอโตตันสั้นกลม
 สองเต้าห้อยตุงดั่งทุงตะเคียว โคนเหี่ยวแห้งรวบเหมือนบวบต้ม
 เสวยสลาयाจุกพระโษษฐ้อม มั่นน่ายชนาชมนางเทวี

เราจะเห็นการเปรียบเทียบที่อยู่ของล้านไดกับพระราชวังที่ว่าเป็นปราสาทที่มียอดดวน มีพงหนามเป็นรั้วกำแพง มีสุนัขเป็นทหารยาม ส่วนการกินอยู่ที่เริ่มจากการอาบน้ำในคลองแทนที่จะเป็นสระน้ำ อาหารเป็นเพียงข้าวตังกับหนังปลา ปะหน้าขาวด้วยแป้งดินสอพอง มีไม้เท้าถือไว้กันสุนัขเห่า เสื้อผ้าก็ปะชุนมากมายกระทั่งเข็มยังหาทางเดินไม่ได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงออกถึงการดูถูกเสียดสีทั้งเชื้อชาติและชนชั้นไปพร้อม ๆ กัน ทางฝ่ายนางประแดะก็ถูกเสียดสีในเรื่องรูปร่างหน้าที่แสดงออกถึงความเป็นหญิงชนชั้นต่ำที่มีลำคอใหญ่โต ผิวดำคล้ำ รูปร่างสูง อันเป็นความงามที่ตรงกันข้ามกันกับความงามตามอุดมคติเดิมที่ผู้หญิงงามต้องมีลำคอระหง ผิวเหลืองผ่อง รูปร่างบอบบาง ซึ่งในทัศนะของผู้ศึกษาที่รู้สึกได้คือ เรื่องความงามของเชื้อชาติถูกนำมาเผยแพร่ให้เป็นเรื่องน่าขบขันในสายตาของคนทั่วไป เพราะจากการบรรยายความงามของนางประแดะที่น่าเสนอนี้ไม่ได้มีความงามตามอุดมคติเลย แต่ผู้ชายอินเดียสองคนนี่ยังมีเรื่องทะเลาะวิวาทเพื่อแย่งชิงนางประแดะ

อีกสิ่งหนึ่งที่ผู้ศึกษาพบได้ในงานวรรณกรรมชิ้นนี้คือ ความงามของผู้หญิงนั้นไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่มาตรฐานความงามของผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย นั่นคือผู้หญิงผอมสูงสมัยนั้นถือว่าน่าเกลียด อย่างนางประแดะที่สูงระหงทรงเพียวเรียวรูดจึงถูกเปรียบว่าเหมือนอุรุ ซึ่งถ้าเป็นสมัยนี้เธออาจจะได้เป็นนางแบบเดินบนแคตวอล์กก็ได้ เพราะสาว ๆ สมัยนี้นิยมรูปร่างสูงเพียวกันทั้งสิ้น

การศึกษาของสตรี : ความรู้คืออำนาจ

องค์ประกอบความงามของสตรีนั้นมิได้อยู่ที่ความงามของรูปร่าง หน้าตา ชาติตระกูล เชื้อชาติดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ความรู้ ความสามารถที่มีติดตัวอยู่นั้นถือเป็นองค์ประกอบความงามส่วนหนึ่ง

ชายหนุ่มจะเลือกสรรหญิงสาวมาเป็นภรรยาจำเป็นต้องดูทั้งรูปร่าง หน้าตา ชาติตระกูลว่าเหมาะสมกับตนหรือไม่ รวมไปถึงดูความรู้ความสามารถของหญิงสาวด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด ซึ่งความรู้ความสามารถของผู้หญิงในแต่ละยุคคนั้น มักมีมาตรฐานต่างกันในแต่ละยุคสมัยขึ้นอยู่กับสภาพสังคมในขณะนั้น ๆ

ในยุคสมัยจารีตประเพณีนี้การศึกษาและการให้ความรู้แก่สตรี เป็นเรื่องของการเรียนรู้เฉพาะเรื่องงานบ้านงานเรือน เย็บปักถักร้อย การทำอาหารมากกว่าที่จะเรียนรู้หนังสือ เพราะถือกันว่าความรู้เรื่องงานบ้านงานเรือน เย็บปักถักร้อย การทำอาหาร เป็นความรู้ของสตรีเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการปฏิบัติหน้าที่ในการเป็นเมียที่ดีของสามีและการเป็นแม่ที่ดีของลูก ซึ่งถือเป็นหน้าที่หลักของสตรีในยุคจารีตประเพณีนี้ อย่างไรก็ตามการศึกษาเรียนรู้หนังสือของสตรีในยุคนี้ก็ยังมีอยู่บ้างแต่จำกัดอยู่เฉพาะในสตรีชั้นสูงเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีข้าหลวงหญิงผู้หนึ่ง ได้ตอบกับศรีปราชญ์กวีเอกในยุคนั้นที่พูดจาเกี้ยวพาราสีตนว่า

...หะทัยกระต่ายเต้น	ชมจันทร์
มันบ่เจียมตัวมัน	ต่ำต้อย
นกยูงหากกระสันต์	ถึงเมฆ
มันบ่เจียมตัวน้อย	ต่ำต้อยเดียรราน

(เปลื้อง ณ นคร, 2535, น. 147 อ้างถึงใน นงเยาว์ ธาราศรีสุทธิ, 2526, น. 9)

ดังที่เราทราบดีกันว่าศรีปราชญ์นั้นเป็นถึงกวีเอกในสมัยพระนารายณ์มหาราช การที่สตรีในวังสามารถตอบโต้กวีเอกอย่างศรีปราชญ์ได้ทันวันนั้น แสดงว่านางจะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถด้านกวีพอสมควร นั่นอาจเป็นไปได้ว่าในสมัยพระนารายณ์มหาราชนั้นถือได้ว่าเป็นยุคทองของกวี ทำให้ข้าหลวงในวังได้รับความรู้ด้านกวีไปพร้อม ๆ กับเจ้านายหญิงและพระราชธิดาในราชสำนัก ปรากฏการณ์การสร้างค่าให้กับสตรีในด้านงามความรู้ นอกเหนือจากงามกาย งามจริต กิริยาและงามประดับนี้ จะชัดเจนและกลายเป็นสิ่งสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเราจะศึกษาต่อไป (โปรดดูบทที่ 5)

ต่อมาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ศูนย์กลางการศึกษาของสตรีไทยก็ยังคงอยู่ในราชสำนักหรือพระราชวังดังเช่นที่ผ่านมา ในราชสำนักเองยังมีการแบ่งกลุ่มชั้นฐานะของสตรีออกเป็นระดับ ๆ อีก จึงทำให้การศึกษาของแต่ละกลุ่มชั้นมีความแตกต่างกันไปตามฐานะด้วย ตัวอย่างเช่น

หญิงชาววังชั้นสูง ได้แก่ พระราชธิดา เชื้อพระวงศ์ในพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะได้ ร่วมเรียนหนังสือกับพระราชโอรสในพระมหากษัตริย์ตั้งแต่อายุสามถึงเจ็ดปี จนเมื่อเติบโตขึ้น (อายุแปดถึงสิบเอ็ดปี) จึงต้องแยกเรียนกับพระราชโอรส โดยพระราชธิดาต้องเริ่มฝึกเรียนวิชาการเรือน กิริยามารยาท ควบคุมไปกับการอ่าน เขียนหนังสือด้วย ต่อจากนั้นจึงเริ่มเรียนความรู้ชั้นสูง ได้แก่ ศิลปกรรม ศาสนา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ราชประเพณี เพื่อที่จะสามารถ รับราชการฝ่ายในหรือฝึกสอนผู้อื่นต่อไป

หญิงชาววังชั้นกลาง ได้แก่ ผู้ที่มีได้มีเชื้อสายพระราชวงศ์แต่ต้องการให้ลูกหลาน ได้รับการอบรมฝึกฝนตามแบบอย่างสาวชาววัง จึงนำมาถวายตัวให้เป็นข้าหลวงในราชสำนักเพื่อรับใช้ และเรียนรู้กิริยามารยาท ประเพณี การทำอาหาร การอบผ้า การทำดอกไม้และเรียนรู้หนังสือบ้าง ซึ่งธรรมเนียมการถวายตัวเป็นข้าหลวง ในวัง เริ่มจากการยินยอมของบิดามารดา และได้รับพระอนุญาตจากเจ้านายพระองค์นั้น ๆ แล้ว ก็นำหญิงสาวนั้นไปที่ตำหนักพร้อมเครื่องประกอบพิธี ถวายตัว เสร็จแล้วจึงอยู่ในตำหนักเพื่อเรียนรู้งานดังกล่าวข้างต้น จนเมื่อทางบ้านเห็นว่าถึงเวลา และอายุที่สมควรจะออกเรือนได้ ก็จะมาเข้าเฝ้าเจ้านายนั้นเพื่อทูลลารับตัวบุตรสาวและลาออกไปมีเหย้ามีเรือนของตนเองต่อไป ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ชายที่มาสู่ขอข้าหลวง มักเป็นขุนนางข้าราชการในวังที่มีอนาคตหรือเป็นผู้มีฐานะมั่งคั่งเป็นที่ ยอมรับจากคนในสังคม

หญิงชาววังชั้นต่ำ ได้แก่ พวกโขนซึ่งทำหน้าที่รักษาประตูวัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกไพร่หลวง สตรีเหล่านี้จะไม่ได้รับการศึกษาใด ๆ ทั้งสิ้น

เห็นได้ว่าวิชาความรู้ที่สำคัญสำหรับสตรีในยุคนี้ เป็นความรู้เพื่อใช้ในการครองเรือน ดูแลสามีและลูก ๆ ไม่ใช่ความรู้เพื่อการดูแลตัวของสตรีเองหรือเพื่อการประกอบอาชีพเหมือนสตรีในยุคปัจจุบัน

ส่วนที่ 2 ความงามยุคเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตก-สมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411)

ตั้งแต่อดีตในสมัยสุโขทัย ยุคอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในยุคจารีตประเพณีที่กล่าวมาจะพบว่าวาทกรรมความงามในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงแบบช้า ๆ และความงามของผู้หญิงถูกแบ่งแยกให้เห็นถึงความแตกต่างทางชนชั้นและเชื้อชาติอย่างชัดเจน สาเหตุเพราะความเข้มแข็งของระบอบศักดินาผสานกับความภูมิใจในความเป็นชาติไทยในยุคนั้น ซึ่งไทยเรารู้สึกถึงความเหนือกว่าของตนเองเมื่อเทียบกับประเทศในภูมิภาคเดียวกัน ดังนั้น วาทกรรมความงามของผู้หญิงจึงมีการสืบทอดและดำรงอยู่ในแบบจารีตไทยอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 และการที่ประเทศไทยเริ่มมีการติดต่อกับชาวตะวันตกถึงการเปิดรับวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ จากชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางในเวลานั้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนบประเพณีดั้งเดิมของไทยไปตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตกทั้งในด้านเศรษฐกิจ วิทยาการและชีวิตความเป็นอยู่ รวมถึง วัฒนธรรมการแต่งกาย ทรงผม การศึกษาและสถานภาพของสตรีไทย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายจะเริ่มแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงก่อน ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ตลอดจน ขุนนางของราชสำนักแล้วจึงแพร่หลายไปสู่ชนชั้นกลางและสามัญชนต่อไป

วัฒนธรรมเด่น-วัฒนธรรมด้อย : มนุษย์อย่างต่ำ-มนุษย์อย่างสูง : ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติวัฒนธรรม

เมื่อประเทศไทยเราเริ่มติดต่อกับประเทศตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมไทยหลายอย่างรวมถึงการแต่งกายของชาวยุโรปเป็นสิ่งน่าขบขันและเป็นที่ดูถูกดูแคลนในสายตาของชาวตะวันตก ตัวอย่างเช่น เรื่อง วัฒนธรรมการสวมเสื้อของขุนนางไทยในราชสำนัก ในปี พ.ศ. 2398 เมื่อเซอร์ยอนเบาริงราชทูตของประเทศอังกฤษ ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในท้องพระโรงได้กล่าวถึงเรื่องการไม่สวมเสื้อของขุนนางไทยอย่างขบขันว่า พวกเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งหมอบอยู่แถวหน้า นุ่งผ้าและสวมเสื้อเรียบร้อยดีแต่พวกข้าราชการผู้น้อยที่หมอบอยู่แถวหลัง ๆ ไม่ได้สวมเสื้อเป็นจำนวนมากทีเดียว (ชัย เรื่องศิลป์, 2517, น. 325) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ในเวลาต่อมาพระองค์ ทรงออกกฎหมายให้ขุนนางทุกคนต้องสวมเสื้อขณะทำการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าการไม่สวมเสื้อดูเหมือนเปลือยกาย เหมือนคนป่าดู่ไม่มีวัฒนธรรม อาจทำให้ชาวตะวันตกที่มาเข้าเฝ้าร่วม

กับขุนนางไทยเห็นแล้วจะนำไปเล่าขานเมื่อกลับไปยังประเทศตนเอง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่า

...เวลาวันหนึ่งข้าราชการเข้าเฝ้าที่พลับพลาโรงแก้วพร้อมกัน ครั้นนั้นยังไม่มีธรรมเนียมที่จะสวมเสื้อเข้าเฝ้า จึงดำรัสว่าดูคนที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายเป็นเกลื่อนกลาดก็ดี หรือเหงื่อออกมาก็ดี โสโครกนัก ประเทศอื่น ๆ ที่เป็นประเทศใหญ่ ๆ เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษาเว้นเสียแต่ละว้า ลาวชาวป่าที่ไม่ได้บริโภคผ้าผ่อนเป็นมนุษย์อย่างต่ำ ประเทศสยามนี้เป็นประเทศใหญ่ รู้ชนบธรรมเนียมมาก อยู่แล้วไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่ามาก่อน ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน... (อเนก นาวิกมูล, 2547, น. 55)

ข้อเขียนนี้แสดงให้เห็นทัศนคติในการจัดอันดับสถานะภาพว่า ฝรั่งเป็นชาติอารยะ ส่วนไทยเป็นพวกกึ่งอารยะ-กึ่งป่าเถื่อน ในขณะที่พวกลาว ละว้าเป็นพวกป่าเถื่อน ทั้งที่ประเพณีการเข้าเฝ้าอันเป็นประเพณีโบราณตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ขุนนางที่เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จะสวมเสื้อไม่ได้ หากผู้ใดฝ่าฝืนก็จะมีบทลงโทษหลายประการเพราะเกรงว่าจะชุกช่อนอาวุธมาทำร้ายพระมหากษัตริย์ได้ แต่เมื่อไทยเราเริ่มติดต่อกับตะวันตกมากขึ้นในสมัยนี้ พระองค์จึงทรงสั่งให้ยกเลิกธรรมเนียมนี้ไปเสียในที่สุด เพราะเมื่อประเทศตะวันตกดูแคลนวัฒนธรรมการเปลือยเปล่าร่างกายของคนไทย ในขณะเดียวกันก็ยกย่องว่าการสวมเสื้อเพื่อปกปิดร่างกายเป็นการแสดงออกถึงความทันสมัย มีวัฒนธรรม มีความเป็นอารยะ (ดูภาพที่ 15) ตรงกันข้ามการเปลือยเปลือยร่างกายท่อนบนเป็นความป่าเถื่อน ล้าสมัย ล้าหลัง ทั้งที่ในอดีตที่ผ่านมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นคนไทยเราก็ไม่นิยมสวมเสื้อกัน เราก็ไม่เคยคิดว่าเราเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนแต่อย่างใด กลับยกย่องตนเองว่ามีความอารยะเหนือประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกันด้วยซ้ำไป

ภาพที่ 15

ภาพขุนนางเริ่มสวมเสื้อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 4

ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2404

ที่มา: เอนก นาวิกมูล, การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์, น. 63

ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษามองเห็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสังคมไทยในประเด็นเรื่องวัฒนธรรมและเชื้อชาติที่เด่นชัด คือไทยเราเคยคิดว่า วัฒนธรรมเดิมของไทยเราเป็นวัฒนธรรมเด่นที่เหนือกว่าประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกันไทยเรา เคยภูมิใจในความเป็นชาติไทยที่มีมายาวนาน จนเมื่อเราเปิดรับวัฒนธรรมของชาติตะวันตกเข้ามาและนำมาเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมเดิมของไทยเรา เราจึงมีความคิดว่าวัฒนธรรมไทยเดิมที่เราเคยเห็นว่าเป็นวัฒนธรรมเด่นนั้น แท้จริงแล้วกลับกลายเป็นวัฒนธรรมที่อ่อนด้อยล้าหลังเมื่อเทียบกับวัฒนธรรมตะวันตกของประเทศมหาอำนาจที่ไทยเราเริ่มรับเข้ามาในยุคนี้

ครึ่งไทย-ครึ่งฝรั่ง

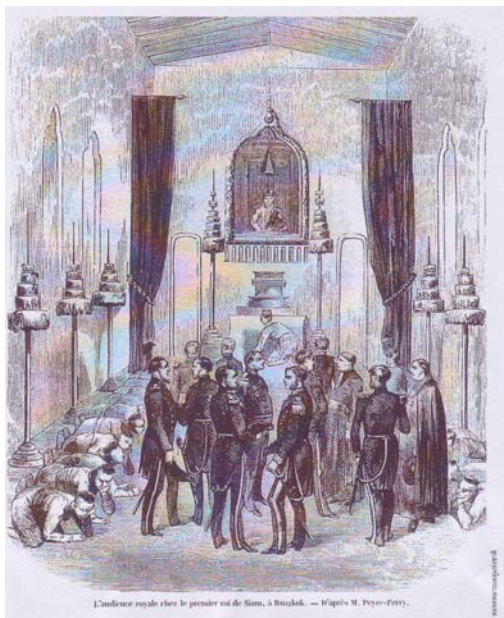
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่ชาวตะวันตกเริ่มออกล่าอาณานิคมในประเทศแถบตะวันออก ขณะเดียวกับที่ประเทศไทยก็ได้มีการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตและค้าขายกับประเทศตะวันตกมากขึ้น ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงริเริ่มความคิดที่จะปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของไทยบางอย่าง ที่พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ทันสมัยและล้าหลังจนทำให้ประเทศตะวันตกมองว่าประเทศไทยไม่มีความเป็นอารยะ เป็นพวกบ้านป่าเมืองเถื่อนที่สมควรได้รับการพัฒนาดูแลจากประเทศตะวันตกหรือพุดงาย ๆ คือประเทศที่ยังมีความล้าหลังควรจะเป็นเมืองขึ้นของประเทศเจ้าอาณานิคมชาติตะวันตก เพื่อจะได้

ทำการพัฒนาประเทศอาณานิคมเหล่านี้ให้มีความทันสมัย และมีความเป็นอารยะเทียบเท่ากับประเทศ เจ้าอาณานิคมดังตัวอย่างประเพณีการสวมเสื้อเข้าเฝ้าที่กล่าวไปแล้วข้างต้นตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าเสื้อผ้าและเครื่องแต่งกายของคนในชาติสามารถใช้เป็นเครื่องมือที่แสดงออกถึงความเป็นอารยะ ความศิวิไลซ์และวัฒนธรรมของประเทศชาติได้ ในยุคดังกล่าวผู้นำประเทศยังมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยเป็นเอกราช เพราะฉะนั้นเรายังถือว่าเราความเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่กว่าประเทศลาว ประเทศขอมที่ล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจอยู่ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดีหากเปรียบเทียบ กับเหล่าประเทศเจ้าอาณานิคมหรือประเทศมหาอำนาจแล้ว ประเทศไทยยังถือว่าล้าหลังและไม่มีความศิวิไลซ์อยู่มาก ดังนั้นธรรมเนียมโบราณเรื่องการไม่สวมเสื้อเข้าเฝ้าที่ยึดถือปฏิบัติกันมายาวนานกว่า 800 ปีนี้จึงถูกยกเลิกไป แต่เนื่องจากขณะนั้นเป็นช่วงเริ่มแรกของการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ดูเหมือนว่าเกิดสภาวะกำกวมกันอยู่ระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกกับวัฒนธรรมเดิมของไทยเรา กล่าวคือ เราไม่ได้รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเต็มรูปแบบทั้งหมด แต่มีการเลือกหยิบมาบางส่วนบางอย่างที่ทรงเห็นสมควร เช่น ในขณะที่การไม่สวมเสื้อเข้าเฝ้าถูกยกเลิกไป แต่ธรรมเนียมการหมอบกราบของขุนนางเมื่อมีการเข้าเฝ้ากษัตริย์ (ดูภาพที่ 16) ยังคงกระทำกันอยู่ในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ และการยกเลิกธรรมเนียมการหมอบกราบขณะเข้าเฝ้ามาเป็นการยืนเข้าเฝ้าแทนเพียงจะเริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์เห็นว่าประเพณีหมอบคลานเฝ้ากับพื้นของขุนนางไทย ทำให้ฝรั่งดูหมิ่นได้เพราะในขณะที่แขกเมืองยืนเข้าเฝ้าจึงดูเหมือนเป็นการยืนค้ำหัวเหล่าขุนนางไทยที่หมอบอยู่กับพื้น

ภาพที่ 16

ขุนนางไทยหมอบกราบขณะเข้าเฝ้า ส่วนราชทูตชาวตะวันตกยืนเข้าเฝ้าในรัชกาลที่ 4

ที่มา: เอนก นาวิกมูล, การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์, น. 67

ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจ คือสภาวะการแบ่งรับแบ่งสู้ระหว่างการเลือกรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกกับการคงอยู่ของวัฒนธรรมไทยนั้น ไทยเราใช้กฎเกณฑ์ใดในการตัดสินใจว่าจุดใดควรเปลี่ยนจุดใดควรดำรงไว้ ผู้ศึกษาพบข้อเขียนหนึ่งที่เขียนถึงประเด็นนี้ไว้น่าสนใจว่า

...ความเชื่อของคนไทยที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินจะต้องรักษาโบราณราชประเพณีหรือทรงประพฤติตามโบราณราชประเพณี บ้านเมืองจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข เจริญรุ่งเรือง หากพระเจ้าแผ่นดินกระทำการสิ่งใดที่เรียกว่า ดัดจริตผิดโบราณแผ่นดินจะรุ่มร้อน บ้านเมืองจะมีอันเป็นไป ... (เผ่าทอง ทองเจือ, 2543, น. 307)

หากพิจารณาข้อเขียนข้างต้นนี้ ก็จะพอเห็นเหตุผลของการแบ่งรับแบ่งสู้วัฒนธรรมตะวันตกของไทยในยุคนี้ได้ว่า เนื่องจากการจะเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาช้านานนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะต้องต่อสู้กับความเชื่อมั่น ยึดมั่นของคนทั้งประเทศ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงเรื่องใกล้ตัว เช่น การแต่งกาย ทรงผม และกับคนใกล้ตัว เช่น มเหสี ขุนนางในราชสำนัก จึงเป็นเรื่องที่น่าจะทำได้ง่ายและการถ่ายทอดสู่คนทั่วไปภายหลังน่าจะได้รับการยอมรับมากกว่า เราจึงพบการเปลี่ยนแปลงชนบประเพณี วัฒนธรรมหลายอย่างที่เริ่มขึ้นในหมู่ชนชั้นสูงก่อนแล้วค่อยแพร่ขยายไปสู่ชนชั้นสามัญในภายหลัง

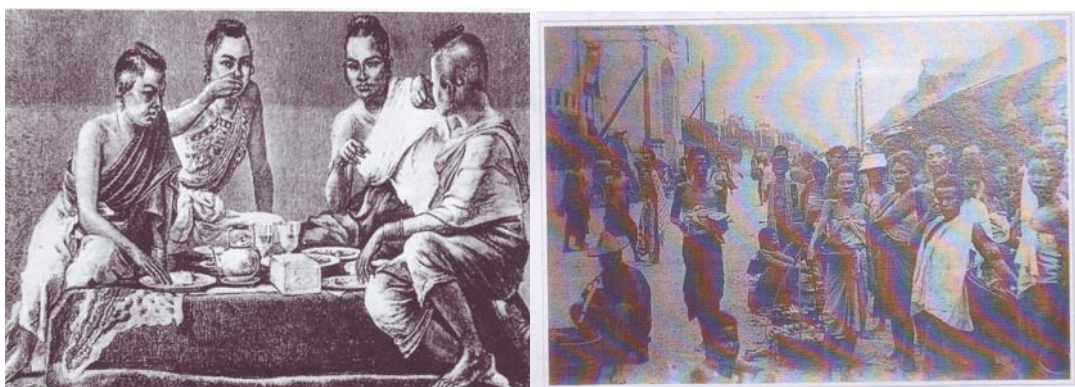
ภาพลักษณ์ผู้หญิงชั้นสูง

แม้ว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงริเริ่มและเปิดรับขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างตามแบบตะวันตก แต่ในเรื่องของวัฒนธรรมการแต่งกายและทรงผมของสตรีส่วนใหญ่ยังคงแบบเดิมในยุคจารีตประเพณีอยู่ หากจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างก็มักเป็นการเปลี่ยนแปลงในหมู่สตรีชนชั้นสูงคือสตรีที่อยู่ในราชสำนักที่เป็นคนกลุ่มน้อยก่อน ดังที่กล่าวแล้วว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้ มักจะเกิดขึ้นในกลุ่มน้อยที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์ก่อน เพราะถือว่าเป็นเรื่องที่น่าจะทำได้ง่าย และควบคุมได้มากกว่าการบังคับให้เปลี่ยนแปลงในกลุ่มชนคนสามัญที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ ดังในภาพที่ 17 แสดงภาพวาดของสตรีชาววังในราชสำนักเปรียบเทียบกับภาพชาวบ้านสามัญทั่วไป เห็นได้ว่าสตรีชาววังห่มผ้าสไบ นุ่งผ้าจีบ ไข่มุกปีก ในขณะที่สตรีชาวบ้านยังคงห่มผ้าแถบคาดอก นุ่งโจงกระเบน ไข่มุกล้วนอยู่ แต่ที่สังเกตเห็นความเหมือนกันของสตรีทั้งสองกลุ่มคือการแต่งกายและทรงผมยังเป็นแบบจารีตเดิมอยู่ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายและทรงผมเป็นแบบตะวันตกแต่อย่างใดทั้งที่ภาพนี้ถ่ายในปี พ.ศ. 2405 อันเป็นช่วงปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ตาม

ภาพที่ 17

ภาพวาดลายเส้นสตรีชาววังในรัชกาลที่ 4 โดยเอ็ม บุคอร์ท ในปี พ.ศ. 2407

เปรียบเทียบกับภาพถ่ายของสตรีชาวบ้านเมื่อ พ.ศ. 2405

ที่มา: เผ่าทอง ทองเจือ, การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันเล่ม 1, 2543, น. 205,

อย่างไรก็ดี มีภาพวาดของสตรีชั้นสูงในราชสำนักในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2407 เป็นภาพวาดโดยชาวตะวันตก (ดูภาพที่ 18) ภาพแสดงออกถึงเครื่องแต่งกายและทรงผมแบบตะวันตกอย่างเต็มตัว ซึ่งหากลองเปรียบเทียบการแต่งกายและทรงผมของพระสนมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในภาพนี้ เราจะพบว่ามีความใกล้เคียงกับการแต่งกายในยุควิคตอเรียนของตะวันตกเป็นอย่างมาก เหมือนเป็นการพยายามลอกเลียนแบบมาทั้งหมดโดยไม่มีการปรับเปลี่ยนใด ๆ เลย ทั้งทรงผม เครื่องประดับ เสื้อผ้า อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้ผู้ศึกษาเข้าใจว่าการแต่งกายของพระสนมแบบนี้คงไม่ใช่การแต่งกายปกติในชีวิตประจำวัน แต่อาจเป็นการแต่งกายเพื่อต้อนรับแขกชาวตะวันตกในราชสำนักเท่านั้น เพราะจากรูปของหญิงชาววังในภาพที่ 17 ยังใช้เครื่องแต่งกายและทรงผมแบบไทยเดิมอยู่ มิได้มีความเป็นตะวันตกแต่อย่างใด การกินข้าวก็ยังใช้มือเปิบอยู่ แม้แต่ท่วงท่าการนั่งก็ยังไม่มีการจัดองค์ประกอบภาพมากเหมือนกับภาพที่ 18 แต่อย่างใด

ดังนั้น เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งในมิติวัฒนธรรมและมิติชนชั้นอย่างชัดเจนในการแต่งกายของสตรีสองชนชั้นนี้ด้วยระยะเวลาที่ห่างกันเพียงสองปี ระหว่างภาพถ่ายชาวบ้านในปี พ.ศ. 2405 (ภาพที่ 17) กับภาพวาดของสตรีชั้นสูงในปี พ.ศ. 2407 (ภาพที่ 18) ที่มีความแตกต่างกันลิบลับ

ภาพที่ 18

ภาพวาดลายเส้นโดยชาวตะวันตกที่แสดงการแต่งกายของพระสนมในพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์ลงในหนังสือของอังรี มูโอต์ พ.ศ. 2407

ที่มา: สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์,

2542, น. 56

ทั้งนี้ผู้ศึกษาพิจารณาถึงแฟชั่นในช่วงปี ค.ศ. 1850-1860 ที่ทางยุโรปนิยมแฟชั่นที่ยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของยุควิคตอเรียนที่มีความหรูหราฟูฟ่า มีความมิดชิด และเครื่องรัดเอวคอร์เซ็ท เพื่อให้เอวคอดกิ่ว (ดูภาพที่ 19) ซึ่งหากเปรียบเทียบช่วงระยะเวลาดังกล่าว ก็จะตรงกับช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของประเทศไทยเรา ดังนั้นการแต่งกายของสนมทั้งสองพระองค์ข้างต้น จึงดูเป็นการลอกเลียนแบบแฟชั่นยุควิคตอเรียนของยุโรปมาแบบเต็มรูปแบบ โดยไม่มีการพิจารณาว่ามีความสวยงามหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสตรีไทยเลย เหมือนกับว่าแค่แต่งตัวให้เหมือนสตรีฝรั่งก็ดูทันสมัยแล้ว แต่ราชสำนักไทยจะเรียนรู้วัฒนธรรม วิถีชีวิต ตะวันตก เช่น การเรียน การอุปโภคบริโภคและศาสตร์ด้านต่าง ๆ ได้รวดเร็วและถูกต้องมากขึ้นโดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ภาพที่ 19

ภาพแสดงการแต่งกายยุควิคตอเรียนของหญิงสาวในยุโรปช่วงปี ค.ศ. 1850-1860

ที่มา: หนึ่งธิดา เรียบเรียง, 20 สดุดยอดแฟชั่นดีไซเนอร์ของโลก, น. 13

ส่วนในเรื่องของงามความรู้ของสตรีในยุคแรกเริ่มสัมผัสวัฒนธรรมตะวันตกนี้ ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงจากในยุคจารีตประเพณีช่วงแรกแต่อย่างใด กล่าวคือการศึกษาของสตรีสามัญในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังเป็นเรื่องของการเรียนรู้ที่จะดูแลบ้านเรือน และช่วยงานนอกบ้านตามสมควร ดังที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ บาทหลวงชาว ฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนา ในสมัยนี้ได้เขียนถึงการศึกษาของสตรีสามัญในเล่าเรื่อง เมืองสยาม ไว้ว่า

...การศึกษาของเด็กสาวคือต้องรู้จักทำครัวและตำน้ำพริกเป็น ทำขนม มวนบุหรี่ และจีบพู่...

...ผู้หญิงไปหาฟืน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ตำข้าวและช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน... (ยุพาภรณ์ แจ่มเจนกิจ, 2530, น. 11)

ดังนั้น องค์ประกอบความงามของผู้หญิงในด้านความรู้ความสามารถยังใช้เป็นการเพิ่มค่าความงามของผู้หญิงในยุคนี้ คือ ความเพียบพร้อมที่จะเป็นเมียและแม่ที่ดีได้ ไม่จำเป็นต้องอ่านเขียนแตกฉานหรือออกงานสังคมเก่งหรือทำงานนอกบ้านได้ แต่ทั้งนี้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติชนชั้น ก็ยังมีส่วนแบ่งแยกความรู้ความสามารถของหญิงสาวแต่ละชนชั้นดังกล่าวข้างต้น เนื่องจากศูนย์กลางของการศึกษา คือ ราชสำนัก พระราชวังอันเป็นพื้นที่เฉพาะ ไม่ใช่พื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างให้ประชาชนทั่วไปเข้าไปศึกษาหรือเรียนรู้ได้เลย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการศึกษายังคงจำกัดอยู่ในหญิงชั้นสูงและชั้นกลางในวังเท่านั้น หญิงชั้นสูงมักเน้นถึงความรู้ความสามารถที่จะเป็นเมียที่ดี คอยปรนนิบัติสามีให้พึงพอใจ ส่วนหญิงชาวบ้านนั้นจะได้รับการอบรม สั่งสอนเรื่องการเรือนและวิชาชีพจากมารดาของตนเองเป็นส่วนใหญ่ และเหตุที่หญิงชาวบ้านต้องเรียนรู้เรื่องวิชาชีพด้วยนั้น เป็นเพราะสตรีสามัญได้มีหน้าที่ดูแลบ้านเรือนเพียงอย่างเดียวเหมือนกับสตรีชั้นสูงและสตรีชั้นกลางแต่หญิงชาวบ้านต้องเป็นได้ทั้งเมียและแม่ คือต้องดูแลความเป็นอยู่ของคนในบ้านและต้องช่วยทำงานนอกบ้านเพื่อช่วยสามีในการหารายได้เข้าบ้านได้ด้วย จึงดูเหมือนว่าการศึกษาค้นคว้าความรู้ของสตรีในยุคนี้ เป็นองค์ประกอบความงามหนึ่งที่หญิงสาวต้องทำ เพื่อเพิ่มพูนค่าความงามของตนเองเพื่อประโยชน์แก่ตัวเองในโอกาสที่จะถูกเลือกมากกว่าหญิงสาวที่มีความรู้ความสามารถน้อยกว่า

อย่างไรก็ดีเมื่อมาถึงช่วงปลายรัชกาลที่สี่ต่อรัชกาลที่ห้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในขณะที่ประเทศไทยได้ขยายการติดต่อกับประเทศตะวันตกที่เป็นมหาอำนาจอย่างกว้างขวาง พร้อมกับ การเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้นอีกทั้งการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำเนินนโยบายการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยสืบทอดจากพระบิดาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่อง พระองค์ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งประเทศเพื่อนบ้านและประเทศตะวันตกหลายครั้งหลายหน จึงทรงเห็นบ้านเมือง วัฒนธรรม วิถีชีวิต เทคโนโลยีอันทันสมัยของประเทศทางตะวันตกมากมายที่สมควรนำมาพัฒนา และเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับเหล่าประเทศตะวันตกเหล่านี้ด้วย ในจุดนี้เองจึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงในหลายด้านของประเทศไทย ทั้งทางด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมไปถึงองค์ประกอบความงามของสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปดังจะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป